
ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ,
բան. գիտ. թեկն.

ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ ՈՐՊԵՍ ԶԵՎԱՅԻՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԱՍԲՈՂՋՈՒԹՅՈՒՆ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ: տեքստ, բազմիմաստություն, քերականական ձև, լեզվական միավոր, խոսքային միջավայր, առաջնային իմաստ, երկրորդային իմաստ, խոսք, լեզու, կարգային նշանակություն:

Ключевые слова и выражения: текст, многозначность, грамматическая форма, языковая единица, речевая среда, первичное значение, вторичное значение, речь, язык, значение категории.

Key words and expressions: text, polysemy, grammatical form, speech unit, verbal environment, primary point, secondary point, speech, language, meaning of order.

Համատեքստը (контекст<լատ. contextus <<կցում, միացում, կապ>>) խոսքային շղթայի՝ իմաստով ու ձևով ավարտուն, ամբողջականություն ներկայացնող այն հատվածն է, որի սահմաններում պարզորոշ նկատվում է նրա մեջ մտնող լեզվական տարրերի, միավորների նշանակությունը:

Որպես լեզվական և արտալեզվական իրականության երևույթ՝ համատեքստը բարդ ու բազմագործառույթ է¹: Այն կատարյալ օբյեկտիվ գնահատել հնարավոր չէ, քանի որ լեզվական ցանկացած միավոր սուբյեկտիվ-անգիտակցական և օբյեկտիվ-գիտակցական մտավոր աշխատանքների համասեռ ամբողջություն է²: Որպես լեզվական միավոր անհաշվելի է և անսահման: Տեքստի մեջ գործ ունենք հեղինակի, ներքին խոսքի, արտահայտության ձևի, հասցեատիրոջ և ընկալողի հետ: Հեղինակը ասելիքը փոխանցելու ցանկություն ունեցողն է: Ներքին խոսք ասելիս նկատի ունենք ասելիքի՝ մտքում գուտ լեզվական միավորներից կազմվող արտահայտությունը: Արտահայտության ձևը ներքին խոսքի օտարման եղանակն է, որի միջոցով փոխանցվում է տեղեկությունը: Հասցեատերը կամ ընկալողը ստանում են փոխանցված խոսքը:

¹Տե՛ս Никонova М., Теория текста., Омск, 2008, էջ 175:

²Տե՛ս Теньер, Основы структурного синтаксиса, М. 1988, էջ 52:

Միտքը, մտնելով զգացական թաղանթի մեջ, վերածվում է նախադասության: Տեքստը հաջորդական մտքերի ընթացքն է և այդ իսկ ընթացքի նշանակողը. առաջացել է, երբ մարդն արտաբերել է բառը: Միտքը տեքստում միշտ կանոնավոր շարժում ունի, մի մտքին մյուսն է հաջորդում, ընդ որում այն առանց կամայականության է նախադասությունից նախադասություն գնում: Մարդկային հաղորդակցման հիմնական միջոցը հնչյունային լեզուն է, որ այդպիսին է դարձել տեքստի ձևավորման պահին: Բառը նախադասության միավոր է, նախադասությունը՝ խոսքի կամ ասույթի, իսկ խոսքը կամ ասույթը՝ լեզվամտածական միավոր: Ասույթը լեզվամտածական այն միավորն է, որի մեջ նախադասությունները միմյանց կապվում են ոչ միայն քերականական, այլև տրամաբանական կապով: Ասույթը մի ամբողջական համակարգ է, որի մեջ միահյուսվում են լեզվական բոլոր միջոցները, որտեղ ամեն մի լեզվական երևույթ պայմանավորվում է այլ երևույթների գոյությամբ և փոխադարձաբար պայմանավորում նրանց գոյությունը:³

Կարևորվում են տեքստի կառուցվածքը կազմող տարրերը, այդ տարրերի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, օբյեկտի ամբողջականությունը:

Տեքստի մեջ տրամաբանություն կա, և ցանկացած խոսք կոչված է հարաբերություն ստեղծելու ինչ-որ կողմերի միջև: Լեզվական տեքստը ձևային մակարդակում սուբյեկտ-սուբյեկտ կամ սուբյեկտ-օբյեկտ հարաբերություններառող միավոր է:

Տեքստի նվազագույն իմաստակիր միավորը բառն է: Տեքստի իմաստը կամ գաղափարը ամբողջանում է տեքստը բաղադրող բառերի իմաստներով: Բառարանային իմաստը ոչ միշտ է տարբեր տեքստում արտահայտած իմաստից:

Համատեքստի ամբողջականության խախտումը կարող է իմաստի աղճատման հանգեցնել: Հաղորդակցման այն տեսակը, որն ունի մասնավոր հեղինակ և ընդհանուր հասցեատեր, գեղարվեստական ստեղծագործությունն է: Համատեքստը հատկապես կարևոր տարր է գեղարվեստական տեքստի ըմբռնման մեկնաբանության մեջ⁴:

Խոսքի կիրառական առանձնահատկությունների ուսումնասիրության մեջ զբաղվում է գործաբանական լեզվաբանությունը. ուսումնասիրության նյութը անհատի գործարկած խոսքն է, որը հասարակական

³Պ Մ Պողոսյան, Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում, Ե 1959, էջ 4:

⁴ Հ. Զ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, Ե. 1987, էջ 307:

գործունեության և համագործակցության միջոց է: Լեզվագործաբանական վերլուծության առարկան նրա ընթացական դրսևորումն է, խոսքային գործունեությունը: Գործաբանությունը լեզվական երևույթները քննում է գործածության մեջ՝ չգատելով դրանք այլ լեզվական իրողություններից: Այն նպատակաուղղված է պարզելու լեզվական երևույթների՝ խոսքում իրացվող գործառական հնարավորությունների սահմանները: Մեծ նշանակություն ունեն նշանային տարրերի և արտալեզվական գործոնների փոխհարաբերությունները, ձևի և բովանդակության հարաբերակցությունները⁵:

Համատեքստը խոսքային գործընթաց է, խոսքային ստեղծագործություն, որի միջոցով տեղի է ունենում խոսքային հաղորդակցությունը: Բաղկացած է արտահայտություններից, որոնք խոսողը կառուցում է՝ ընտրելով տվյալ լեզվի լեզվական միավորները և կառուցելով դրանք ըստ տվյալ լեզվի քերականական կանոնների՝ համապատասխան իր հաղորդակցական մտադրության:

Հայտնի է, որ արտահայտության ստեղծումն ու ընկալումը տեղի է ունենում ինչպես լեզվական, այնպես էլ արտալեզվական գործոնների հիման վրա: Համատեքստը առանձին արտահայտություններից բաղկացած կառուցվածք չէ: Այն բարդ կառուցվածքային և իմաստային ամբողջություն է, որի հաղորդակցական ներուժը ավելին է, քան նրա առանձին արտահայտությունների միասնությունը:

Համատեքստի բովանդակությունը պետք է ուսումնասիրվի առանձին բաղադրիչներով: Համատեքստի բովանդակային կառուցվածքի և նրա բաղադրիչների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս վերհանել տեքստի իմաստային կառուցվածքի բազմաթիվ բաղադրիչների առկայությունը բնագրի տեքստում:

Համատեքստում որպես ազդակ կարող են հանդես գալ տարբեր աստիճանի ոճական միավորներ՝ բառեր, քերականական միավորներ, բառակապակցություններ, դարձվածքներ, ոճական հնարներ, տեքստի հատվածների բաժանման կառուցվածքի ցանկացած առանձնահատկություն: Համատեքստի հատվածների կապը կառուցվածքային կապ է, որը տրամաբանական իմաստային կապ է. գոյություն ունի ընդհանուր կառուցվածքի բաղադրիչների միջև. դրանով կարելի է հետևել տեքստի տրամաբանական, իմաստային զարգացմանը: Համատեքստի կառուցվածքը նախորոշվում է թեմայով, որը գոյություն ունի և հանդես է գալիս որպես ստեղծագործության հաղորդակցական միջուկ: Ստեղծագործության

⁵ Տե՛ս Շուշանիկ Պարոնյան, Լեզվաճանաչողություն և դիսկուրս, Երևան, 2011թ., էջ 4:

կառուցվածքը կարելի է դիտարկել որպես համատեքստի առանձնահատկություն, որն ունի իր գործառնությունները: Տեքստի ցանկացած հատված, պարբերություն վեր է հանում ստեղծագործության ազդեցության հասնելու նպատակով օգտագործված ռճական արտահայտչամիջոցները:

Համատեքստը մի կառուցվածք է, որը ներառում է խոսքային և մակերեսային կառուցվածքներ: Տեքստի խոսքային կառուցվածքը նրա բովանդակային թեմատիկ արտահայտումն է՝ հեղինակի նպատակը, որտեղ գործաբանական մտադրությունը հանդես է գալիս որպես գերիշխող գործոն, մինչդեռ մակերեսային կառույցը լեզվական ձևն է, որի մեջ պարփակված է խոսքայինը: Տեքստում հատկանշական է ձևի և բովանդակության միջև կապը, որի վերացմանը կարող է հանգեցնել տեքստի ցանկացած վերափոխություն: Ուստի իմաստային կառուցվածքը կարող ենք բաժանել երեք բաղադրիչների⁶:

1. Իմաստային կառուցվածքի անվանողական կառուցվածքը (նումինատիվ): Սա տեքստի ընթացքի տեսանկյունն է, որը կարող է գուրկ լինել արտաքին աշխարհի հետ համապատասխանությունից, քանի որ սա հեղինակի երևակայության արդյունքում ծնված էություն է:

2. Իմաստային կառուցվածքի մոդուսային բաղադրիչ, որը իրողության հուզական կամ նպատակային մեկնաբանություն ունի: Սա սովորաբար տեքստի մտահաղացման հիմքն է, մինչդեռ անվանողական բաղադրիչը ստեղծվում է միայն պատկերման նպատակով: Մոդուսը և ենթատեքստը լեզվաբանական տարբեր հասկացություններ են: Մոդուսը ասույթի իմաստային կառուցվածքի առանցքն է, ենթատեքստը: Իմաստը, որը նկատի ունի խոսողը, միշտ չէ, որ համընկնում է ասույթի ուղղակի նշանակությանը: Թաքնված իմաստը՝ մոդուսային նշանակությունը, արտահայտվում է հնչերանգի միջոցով⁷:

3. Իմաստային կառուցվածքի գործաբանական բաղադրիչ: Սրանք տեքստի ներգործական և ազդեցիկ ուժերն են, որոնք ուղղված են կոնկրետ հասցեատիրոջը:

Ներգործական բաղադրիչը ուղղված է ժանրի բացահայտման, իսկ ազդեցիկ ուժերը արդեն կանխորոշվում են ընտրված ժանրի հնարավորություններով, այսինքն՝ նրա առանձնահատկություններով: Հայտնի է, որ տեքստի ընկալումը տեղի է ունենում նրա մակերեսային կառուցվածքի լեզվական միջոցների և հնարքների մեկնաբանության արդյունքում: Տեքստը, թարգմանության ընթացքում պահպանելով

⁶ old.brusov.am/docs/.../targm-git.doc

⁷ Տե՛ս http://ysu.am/files/04L_Matevosyan.pdf

ընդհանուր իմաստը, հաճախ կորցնում է իր արտահայտչականությունը: Հաճախ լսածի կամ ընթերցածի վերարտադրման ժամանակ փորձում ենք առավելագույն ճշգրտությամբ փոխանցել ստացված փաստերը: Այս դեպքում անտեսվում է բնագրի ձևի պահպանման փաստը: Երբեմն թարգմանիչը շեշտը դնում է տեքստի իմաստային կառուցվածքի բաղադրիչներից որևէ մեկի վրա, ինչը չի կարող բացասական ազդեցություն չթողնել մյուս բաղադրիչների վերարտադրման վրա. դրա հետևանքով խախտվում է տեքստի իմաստային կառուցվածքի ամբողջականությունը: Չնայած ակնհայտ է, որ ցանկացած գործի արժեք պայմանավորված է հեղինակի լեզվի անհատականության, նրա կողմից օգտագործվող և ստեղծվող ռճական հնարներով, որոնց միջոցով ստեղծվում են տեքստի իմաստային կապերը⁸:

Համատեքստը ձևային արտահայտություն գտած պայմանների ամբողջությունն է, որի միջոցով հնարավոր է դառնում միանշանակորեն ի հայտ բերել լեզվական որևէ միավորի (բառային, քերականական) բովանդակությունը⁹: Որքան էլ հարուստ ու բազմազան լինի քերականական ձևի իմաստային հատկանիշների փունջը, այնուհանդերձ այդ հատկանիշներից միայն մեկն է հատկանշվում հաղորդման հիմնական գործառնությունը: Նույն կարգային նշանակությունը համատեքստում կարող է ստանալ տարբեր երանգավորումներ, որն էլ նրա գործառնության նշանակությունն է: Կարգային նշանակությունը լեզվական է, իսկ գործառնությանինը՝ խոսքային: <<Գործառնությո՞ւնը լեզվական միավորի այս կամ այն իմաստն արտահայտելու ունակությունն է>>¹⁰: Տեքստում հեղինակը որոշակի բովանդակություն է ներդնում, բայց այդ տեքստը ստացողը կարող է այդ բովանդակությանը զուգահեռ կամ դրա փոխարեն ընդունել տեքստը բաղադրող լեզվական միավորների կապակցության արտահայտած հնարավոր այլ բովանդակությունները: Տեքստը երբեք մեկ իմաստ չի ունենում: Այլ հարց է , որ դրա իմաստներից մեկը գլխավոր է լինում, մյուսները՝ ուղեկցող: Տեքստը մի քանի տեղեկատվություն է փոխադրում, որոնցից յուրաքանչյուրն էլ կարող է դառնալ առաջնային: Այդ ուղեկցող իմաստները, որոնց ոմանք իմաստային միջուկներ կարող են կոչել, առաջանում են այն պատճառով, որ ցանկացած անկախ բառ, միություն ստեղծելով մեկ այլ բառի հետ, արտահայտում է նոր բովանդակություն:

⁸ Տե՛ս old.brusov.am/docs/.../targm-git.doc

⁹ Տե՛ս Զովհաննիսյան Ա., Կերպի քերականական կարգը, Երևան, 1999թ.:

¹⁰ Бондарко А. В, К теории функциональной грамматики, (в кн. „Методологические проблемы анализа языка”), Л, 1976, ст.16-30:

Անընդհատ անցյալացող ներկա գոյության պարզագույն կովից դեպի զարգացման գրեթե անբացատրելի մակարդակներ գնացող մարդուն ապացուցում է ամեն ինչի վերջավոր լինելն ու ստիպում արժևորել սեփական անձն ու գործողությունները տարբեր հարաբերությունների մեջ: Այդ արժևորումը գուցե այդպես էլ անտեսանելի լիներ, եթե չլիներ դրա անցումը գաղափարական-հոգեկանից նշանայինի՝ տեքստի:

Այսպես՝ բայի ներկա ժամանակը ներկայի նշանակության դեպքում լեզվականն ու խոսքայինը համընկնում են: Իսկ ներկան անցյալի նշանակության դեպքում լեզվականն ու խոսքայինը տարբերվում են, որոշ իմաստով՝ նույնիսկ հակադրվում: Լեզվական ու խոսքային նշանակությունները ունեն առաջնային ու երկրորդային իմաստներ: Ցանկացած բայաձևի նշանակությունները հավասարազոր, հավասարաթեք չեն: Դրանք խմբավորվում են առաջնային-հիմնական և մասնավոր-երկրորդական նշանակություններով: Գլխավոր (առաջնային) նշանակությունն այն կենտրոնաձիգ ուժն է, որի շուրջը համախմբվում են մյուս բոլոր (մասնակի) նշանակությունները: Իմաստային դաշտում կենտրոնացված առաջնային նշանակությունը հանդես է գալիս որպես անփոփոխակ, քանի որ ցանկացած գործոնի ազդեցությամբ այն անփոփոխ, հաստատուն է, այսինքն՝ ունի կարգային նշանակություն: Համատեքստի պայմաններում ձեռք բերած նոր իմաստը կոչվում է երկրորդային (համատեքստային), որն արժևորվում է միայն խոսքային տվյալ միավորի մեջ, հանդես է գալիս որպես փոփոխակ: Շարակարգի որևէ գործոնի ազդեցությամբ նույն քերականան ձևը, փոփոխելով իր նշանակությունը, ձեռք է բերում նոր իմաստ: Առաջնայինը միշտ ուղեկցում է տվյալ քերականական ձևին, իսկ երկրորդայինը հայտնվում է միայն համատեքստում: Այս կամ այն բայաձևը, բացի հիմնական ժամանակային իմաստից, որոշակի համատեքստում տարբեր ժամանակային իմաստ կարող է արտահայտել: Միևնույն ժամանակաձևը տարբեր համատեքստերում և տարբեր բայաշարքերի հետ հարաբերության ժամանակ հաճախ տարբեր իմաստ է ձեռք բերում: Բազմիմաստության պայմաններում համատեքստը այն միակ որոշիչ գործոնն է, որը նպաստում է համապատասխան լեզվական միավորի ճշգրիտ, անհրաժեշտ նշանակության հայտնաբերմանը¹¹: Համատեքստը ձևային արտահայտություն գտած պայմանների ամբողջությունն է: Այդ պայմանների առկայությամբ հնարավոր է դառնում ի հայտ բերել լեզվական որևէ միավորի բովանդակությունը:

¹¹ Հովհաննիսյան Ա. Կերպի քերականական կարգ, Երևան 1999, էջ 7:

Որքան էլ հարուստ ու բազմազան լինի քերականական ձևի իմաստային հատկանիշների փունջը, այնուհանդերձ՝ այս հատկանիշներից միայն մեկն է հատկանշվում հաղորդման հիմնական գործառնությով: Համատեքստում առկա ժամանակի գաղափարն ավելի ճշգրիտ է նկարագրվում ժամանակային ցուցիչների օգնությամբ. որոշ ժամանակային իմաստներ առաջանում են միայն ժամանակաձևի և ժամանականիշ ցուցիչի փոխներգործությամբ: Յուրաքանչյուր ժամանակային սահմանում որևէ ժամանակի վերագրում է ժամանակաիմաստային համալիր հատկանիշներ և պարունակում անհրաժեշտ համատեքստային պայմաններ, որոնցից կախված է տվյալ ժամանակաձևի իրականացումը:¹²

Ոճական գործոններն ու իրադրային համատեքստը հաճախ վճռական ազդեցություն են թողնում ժամանակների ընտրության վրա: Հեռանկարային է համատեքստերում որոշակի քերականական երևույթների ուսումնասիրությունը, որը կարելի է կիրառել լեզվական բոլոր մակարդակներում լեզվական որևէ երևույթի ուսումնասիրության ժամանակ:

Համատեքստը որևէ լեզվական միավորի կամ իրադրության լեզվական շրջապատն է, որտեղ այն խոսքային արտահայտություն է ստանում, և որը կարելի է անվանել նաև իրադրային համատեքստ: Լեզվական միավորների ձևը, բովանդակությունը և սրանց հարաբերությունները որոշվում են համատեքստային կապակցության մեջ:

Շ. Գևորգյան

Համատեքստը որպես ձևային արտահայտություն գտած պայմանների ամբողջություն Ամփոփում

Համատեքստը խոսքային շղթայի՝ իմաստով ու ձևով ավարտուն, ամբողջականություն ներկայացնող այն հատվածն է, որի սահմաններում պարզորոշ նկատվում է նրա մեջ մտնող լեզվական տարրերի, միավորների նշանակությունը: Բազմիմաստության պայմաններում համատեքստը այն միակ որոշիչ գործոնն է, որը նպաստում է համապատասխան լեզվական միավորի ճշգրիտ նշանակության հայտնաբերմանը:

¹² Տոնոյան Ա., Սահմանական եղանակի պրագմատիկ-համադրական ուսումնասիրություն գերմաներենում և հայերենում, Ե., 1989, էջ 5:

Յ. Դեւորկյան

Контекст как целостность условий, проявляющихся в форме

Резюме

Контекст является целостной частью речевой цепочки, которая имеет совершенную форму и значение. В границах контекста наблюдается значение его языковых элементов и единиц.

В условиях многозначности контекст является единственным определяющим фактором, который помогает выявлению конкретного значения данной языковой единицы.

Sh. Gevorgyan

Context as a formal expression of the totality of conditions

Summary

Context is the totality representing sector, which is ended with meaning and form, and within which is clearly noticed the meaning of linguistic elements and units. In conditions of polysemy the context is the unique decisive factor, which contributes the exact discovery of corresponding linguistic point.